

ЩОБ СЕРЦЕ ВІДГУКНУЛОСЬ НА КРАСУ

Середовищний підхід до організації освітнього процесу

Галина ТАРАСЕНКО,
доктор пед. наук, професор,
завідувач кафедри дошк. та початк. освіти,
Вінницький ДПУ імені Михайла Коцюбинського

Аби бути щасливою, людині необхідно жити в гармонії з навколишнім світом. Тому так важливо допомогти дитині змалку відчути свій зв'язок з природою, навчити взаємодіяти з нею, сформувати ціннісне морально-естетичне ставлення до довкілля. Для цього важливо сконструювати для маляти відповідне середовище — культурно-духовне, ідейне, естетико-виховне. Як це зробити, розповідає шанований фахівець і член редколегії журналу.

ОСНОВИ СЕРЕДОВИЩНОГО ПІДХОДУ

Педагоги постійно шукають найефективніші методи і форми виховання дітей. Утім, як показує практика, жоден метод або форма організації розвивально-виховної роботи з дітьми, виокремлені з контексту функціонування виховного середовища, не здатні замінити цілісного системного педагогічного впливу на особистість дитини. Стає дедалі очевиднішим: траєкторія підходу до особистості вихованця пролягає через **спеціально змодельоване освітнє середовище**, що гармонійно поєднується з іншими методологічно плідними підходами — діяльнісним, особистісно орієнтованим, системним, компетентнісним.

Середовищний підхід до організації освітнього процесу завжди перебував у сфері пильної уваги дослідників, оскільки, за словами Д. Дьюї, виховання дітей здійснюється не безпосередньо, а за допомогою середовища, елементи якого легко змінюють свої форми та контури. Завдання педагога — активно “ліпити”, “кроїти”, “різати” елементи середовища, поєднуючи їх у різні способи для реалізації освітніх цілей. Виховний процес при цьому є трибічно активним: активний вихованець, активний вихователь та активне (сконструйоване між ними) середовище (Л. Виготський).

Сучасна педагогіка пропонує **середовищний підхід** як теорію і технологію безпосереднього управління процесами розвитку та виховання дитини; як систему дій з перетворення середовища на засіб проектування й діагностики результатів навчання і виховання.

Виховне середовище — це, по суті, сукупність природних та соціально-побутових умов, у яких відбувається життєдіяльність дитини і становлення її особистості. Воно активно впливає на спосіб її життя, задаючи ті або інші стереотипи, моделі, “коридори руху по життю” (І. Суліма). В результаті середовище певним чином “типізує” особистість дитини, даючи педагогам змогу реалізовувати в процесі виховання поставлені завдання. Але при цьому не страждають неповторність, унікальність дитини, оскільки діапазон прояву індивідуального залишається дуже широким.

Середовищний підхід в освіті передбачає педагогічно доцільну організацію виховного простору дитини та побудову на цій основі системи педагогічних взаємин з нею. При цьому важливим є позитивне сприйняття дитиною цього середовища, що можливе за умови її залученості в процес його створення та вдосконалення.

У контексті інноваційних процесів актуальними є питання **конструювання** (проектування, моделювання) **виховного середовища**, що передбачає взаємодію дитини з навколишнім світом, який постійно розширюється та збагачується на основі соціально-культурних цінностей. Тому на часі **культурологічний підхід** до творення виховного середовища, що покликане стати насамперед культурним середовищем. Дослідники вважають: педагог має бути не просто транслятором певної культури, а активним учасником і конструктором того культурного середовища, у якому живе й творить дитина.

Фотоконкурс «Наші діти»

**З цієї насінини, подивись,
Велике дерево зросте колись!**

(Це та наступне фото надіслала Тетяна Тоцька,
ДНЗ "Ялинка" ім. В. О. Сухомлинського, м. Бровари, Київська обл.)

Культурно-виховне середовище, на нашу думку, є насамперед результатом духовно-культурної єдності учасників виховної взаємодії, на основі якої народжується спільна освітня діяльність. Оптимальною формою цієї діяльності є *співтворчість* (творча гра, творча праця, художня творчість). Таке середовище гармонізує позицію дітей щодо природи (орієнтуючи їх на морально-естетичне ставлення до неї) і трансльовані культурою загальнолюдські, гуманні способи взаємодії з довкіллям.

Я. Корчак виокремив чотири типи виховного середовища: *догматичне; ідейне; безтурботного споживання; зовнішнього лоску і кар'єри*. Культурно-виховне середовище характеризується наявністю добре виражених ідей самотворення особистості в культурі, вільним польотом думки, творчістю, ентузіазмом, доброю волею, терпимістю, *моральним естетизмом* (В. Ясвін). І саме такий тип середовища — **ідейний** — потрібний для формування екологічної позиції дитини щодо природи, а не система "табувань" у ставленні до природного оточення (догматичний тип) і не орієнтація на егоцентричне задоволення від природи (споживацький тип). Адже лише ідейне середовище здатне забезпечити своєчасне та глибоке усвідомлення дитиною естетичної ідеї про виразність (оригінальність, неповторність, самобутність) усього в природі, а отже, й гуманне ставлення до неї.

Вважаємо, що естетична виразність буття як результат цілісного осмислення цінності природи має стати центральною (наскрізною) ідеєю проектування *естетико-виховного середовища*, яке ми схильні розглядати як окремий вид виховного середовища.

Естетико-виховне середовище — це спеціально змодельована педагогічна реальність, що створює виховний простір для успішного естетичного розвитку особистості дитини в результаті пізнання та осмислення нею естетичної виразності буття в усіх його проявах (природних, інтелектуально-культурних, духовно-мистецьких тощо).

Саме таке середовище маємо спроектувати для формування естетичного ставлення до природи.

**ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОГО
СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ**

Дошкільний вік сенситивний щодо формування естетичного ставлення дітей до природи. Саме в цьому віці вони безболісно й невимушено, часто в грі, опановують основи середовищної поведінки (тобто доцільної поведінки в умовах певного, зокрема природного, середовища), які згодом трансформуються в основи особистісної поведінкової культури.

Практика показує: естетичне ставлення дитини до природи поза середовищним підходом формується вельми загальмовано.

**Типи ставлення дітей
до природного середовища**

У результаті багаторічної експериментальної роботи ми виокремили три основні типи ставлення дітей до природного середовища. Коротко охарактеризуємо їх.

♦ **Прагматичний.** У структурі ставлення "прагматиків" до природи переважають утилітарні мотиви; схематичність, естетична індіферентність сприймання довкілля; неспроможність згрупувати й висловити враження від зустрічей з природою; збіднене, невиразне мовлення; здебільшого формально-пасивне виконання завдань з високим ступенем запозичення; бездіяльність у природі або праця з примусу старших за відсутності власної ініціативи. Нерідко спостерігається жорстокість у ставленні до природних об'єктів.

♦ **Дослідницький.** У ставленні до природи "дослідників" домінують пізнавальні мотиви ("Чому так, а не інакше?", "Звідки береться...?", "А що буде, якщо я відірву (відріжу, відламаю)...?" і т. ін.); емоційно позитивне ставлення до природи з елементами нестійкого, епізодичного прояву естетичного інтересу; часткова здатність оцінювати сприйняте за недостатньої повноти, образності мовлення; нейтрально-оцінний характер естетичних суджень; часткове розуміння й відтворення художнього образу природи на тлі недостатньо розвиненої здатності до її емоційно-естетичного оцінювання; обмеженість діапазону асоціативно-образного мислення. У творчій діяльності "дослідників" переважають елементи наслідування. Вони часто вживають загальноприйняті висловлювання, лише епізодично проявляючи риси індивідуального стилю;

демонструють відносну розвиненість фантазії, творчої уяви; епізодично проявляють активність, самостійність у праці в природі за відсутності естетичних компонентів діяльності.

♦ **Художній.** У “художників” добре розвинене і яскраво проявляється (у межах вікових можливостей) естетичне ставлення до природи; достатньо розвинене її сенсорне сприйняття, яскраві прояви емоційної реакції на її красу. У процесі оцінювання вони роблять спроби опоетизувати сприйняте. Їхні естетичні судження досить розгорнуті, образні, відображають особисті переживання. Такі діти вміють передати власне бачення краси природи в різних видах творчої діяльності; їхні роботи вирізняються оригінальністю мислення, розвиненістю фантазії, уяви, вмінням оперувати образами. У природі поведуться ініціативно та самостійно. У них досить розвинена емпатія щодо природного довкілля та його мешканців.

Зрозуміло, не всіх дітей можна однозначно розподілити за цими умовно виокремленими типами. Оцінні та поведінкові реакції вихованців на естетичну виразність довкілля можуть змішуватися, що свідчить про наявність перехідних типів ставлення дітей до природи.

Так, **“прагматики-дослідники”** тяжіють до поглибленого інтелектуального пізнання навколишнього світу, втім, керуються суто прагматичними потребами (*“Щоб отримати похвалу вихователя”; “Щоб зробити відкриття й стати відомим на весь світ”*). Для таких дітей важливий результат пізнання природи, але їх не обходять засоби його досягнення, що може спровокувати жорстоке ставлення до неї.

“Дослідники-художники” в оцінках та поведінкових реакціях наближаються до морально-естетичної позиції щодо природи, оскільки їхня інтелектуальна діяльність мотивується здебільшого творчими мотивами (*“Щоб створити поле квітів, яке цвістиме впродовж усього року”; “Щоб сконструювати для риб захисну сітку від браконьєрів”*).

“Прагматиків-художників”, зрозуміло, виявлено не було, оскільки естетична реакція на природу на основі утилітарного оцінювання її об’єктів та явищ — нонсенс.

Зазначимо: на шляху до гармонії з природою дітям в ході дорослішання доводиться долати неабиякі перешкоди. Нерідко, на жаль, прийшовши до школи з цілісним образом світу, що склався в його уяві в дошкільному дитинстві — емоційним, алегоричним, ідеальним, — малий школяр швидко втрачає його (*С. Гончаренко*). Традиційна предметна система навчання, домінування в шкільній практиці вербально-логічних способів ознайомлення учнів з навколишнім світом мимоволі перетворює природу на “неживий

механізм”, розділений у процесі його пізнання, що зумовлює серйозні перекося в ціннісному ставленні дітей до природи.

Тому дошкільна та початкова освіта мають виробляти спільні підходи до формування ставлення дітей до природи, і одним з напрямів взаємодії має стати конструювання естетико-виховного середовища в дитсадку та початковій школі.

ЯКИМ МАЄ БУТИ ЛОКАЛЬНЕ ЕСТЕТИКО-ВИХОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

Спробуємо сформулювати систему ознак (водночас і цілей) локального естетико-виховного середовища.

- ♦ Побудоване на найвищих суспільних цінностях, етичних та естетичних орієнтирах.
- ♦ Сприяє формуванню світоглядної культури вихованців.
- ♦ Гармонізує особистісну сферу дітей.
- ♦ Характеризується високою комунікативною культурою, толерантною діалоговою взаємодією вихованців і вихователів.
- ♦ Орієнтоване на психологічний комфорт, здоровий спосіб життя, багате на культурно-духовні події, етнічні традиції, що мають високий виховний потенціал.

Важлива риса інноваційного естетико-виховного середовища полягає в його спроможності забезпечити всім суб’єктам освітнього процесу **можливості для ефективного особистісного саморозвитку**.

Особливо важливе для розвитку дошкільнят та молодших школярів створення **простору ампліфікації** (*О. Запорожець*), тобто системного

Фотоконкурс «Наші діти»

**Квітко мила, як тобі ведеться?
Може, принести води в відерці?**

збагачення ситуацій виховання й розвитку специфічними видами дитячої діяльності на основі цілісного врахування сенсорної допитливості, пізнання світу в грі, спонтанної та педагогічно керуваної словотворчості (В. Сухомлинський), завжди привабливого для дітей казкового фантазування, предметно-пластичного та музичного самовираження тощо.

Для цього маємо застосовувати інноваційні способи організації дитячого життя, такі як **наскрізне “вплітання” ситуацій милування природою в канву різноманітної естетичної діяльності дошкільнят** під час щоденних прогулянок, розваг, екскурсій, сезонних свят, творчих годин, трудових операцій тощо.

Організаційно-методичні вимоги до проведення милування природою

✓ Технологія милування природою має відрізнятися від звичайного спостереження способом інформативного домінування — у процесі милування **має переважати емоційно-образна інформація** про природу на тлі постійного звертання вихователя не лише до інтелектуальної, а й до емоційно-чуттєвої сфери дітей.

✓ У створенні ситуацій милування слід повсякчас **активізувати чуттєві аналізатори** вихованців, забезпечуючи належну гостроту колірною зору, слуху, тонку диференціацію запахів, тактильних та смакових відчуттів (“Якого кольору весна?”, “Чим пахне літо?”, “Назви звуки зими”, “Знайди оксамитовий листочок”, “Упізнай квітку за запахом”, “Відшукай листочок навпомацки”, “Знайди дерево за корою”, “Назви ягідку за смаком” тощо).

✓ Дитяче сприймання слід підносити на належний емоційно-образний рівень, організовуючи оцінну діяльність вихованців. Забезпечити високу інтенсивність переживання краси довкілля, пробудження образного мислення допомагають **оцінно-творчі завдання**. Наприклад:

♦ вербальні:

- добір порівнянь (“Що нагадує листопад?”, “На що схожа кульбаба?”, “З чим порівняємо бурульку?”);
- віршування за поданим початком (“Прийшла зимонька-зима...”, “Здрастуй, зіронько ясенька...”, “Дощик сумно крапає...”);
- віршування за пропонованими римами (сонечко — віконечко; рухливий — примхливий; сяє — вкриває та ін.);
- придумування монологів об’єктів природи (“Я — найшвидший струмок весни”, “Не топчій мене, тендітну сніжинку”, “Джу-джу-джу: я мед шукаю”, “Не руйнуйте мій мурашник!” тощо);
- конструювання діалогічного контакту з об’єктами та явищами природи (“Моя розмова з квіткою”, “Суперечка з кропивою”, “Добрий день, весно!”, “Я розумію пісню пташечки” та ін.);
- складання оповідань та казок екологічного спрямування (“Ми з тобою брати”, “Я за них відповідаю”, “Люблю травинку і тваринку” тощо);

♦ **музично-пластичні** (“Склади пісеньку весняного дощику”, “Передай голосом плач зимового вітру”, “Станцюй танок листопаду”, “Передай рухами народження підсніжника” тощо).

✓ У ситуаціях милування природою варто виходити за межі статичного споглядання об’єктів довкілля, надавши цьому процесові **необхідного динамізму**. Тобто застосовувати активні форми емоційно-естетичного пізнання природи: ігри, змагання, конкурси, трудові справи тощо.

✓ Важливу роль відіграє **експресія світоглядної позиції вихователя**: яскраве емоційне слово, виразність пантомімічних реакцій, доречна сугестія (навіювання) і, як наслідок, потужна трансляція власного ставлення до природи.

✓ **Не можна перетворювати милування на щоденні “чергові” вправлення!** Дитячі оцінки неминуче втраять свіжість, природність і стануть умисно пишномовними, що зрештою породить фальш, нудьгу та байдужість.

✓ Ситуації милування **доречно організовувати “презентативно”**, тобто пов’язувати їх зі своєрідним станом природи, як-от: листопад, перший сніг, ожеледиця, іній, відлига, льодохід, капіж, перші струмки, повінь, квітування садів, веселка, мжичка тощо.

Приклади хвилинок милування подаємо далі.

Конструювання естетико-виховного середовища (крім організації безпосереднього контакту малюків з природою) передбачає **активізацію дитячої творчості** на теми природи, що допоможе педагогові з’ясувати ставлення вихованців до довкілля.

Естетико-виховне середовище має стимулювати природну здатність дітей створювати багатий уявний світ, перевтілюватися й ставати його учасниками (наприклад, в ігровій діяльності), зливатися в процесі художньо-ігрової діяльності з придуманим і втіленим у результаті власної творчості. Є ще одне незаперечне підтвердження ефективності активного використання естетико-виховного середовища в освітньому процесі — це **розвиток дитячої емпатії**. Вибудовуючи творчий образ “своєї природи”, дитина ніби привласнює (суб’єктифікує) її на особистісному рівні. І в цьому уявному образі все неживе стає живим, мислячим, значущим. Персоніфікуючи природу, дитина ніби заново вчиться розуміти її мову та аналізувати свої відчуття, у неї виникає потреба у співпереживанні. Все це є надійним ґрунтом для естетизації ставлення дітей до природи і до світу загалом.

Насамкінець зазначимо: реалізація середовищного підходу у вихованні дітей — дієва альтернатива будь-яким “рафінованим моновпливам”. Тільки в контексті ефективно сконструйованого виховного середовища бажаної результативності набудуть і слово педагога, і обрані ним методи та форми освітньої роботи з дітьми.

ХВИЛИНКИ МИЛУВАННЯ ЛІТНІМИ КВІТАМИ

Для старших дошкільнят

Лугові барви

Вихователь. Придивіться, як літо крокує по землі та щедро уквітчує її! Де можна побачити відразу безліч кольорів? (На клумбі, у полі, лузі). Дехто вважає, що лугові та польові квіточки менш яскраві й не такі примітні, як садові. Але насправді це не так. Яка лугова чи польова квіточка подобається вам найбільше? Чому? (Відповіді дітей). Помилуйтеся барвистим луговим килимом. Які кольори ви помітили? (Відповіді дітей). Пограймо!

Гра "Назви барви лугу"

Вихователь називає будь-який колір або відтінок. Діти називають відповідні лугові квіти.

Можливі варіанти: білий колір — коношина, королиця; рожевий — зозулинець, смолянка, польова гвоздика; жовтий — кульбаба, гусячі лапки, луговий чай; синьо-фіолетовий — дзвоник, мишачий горошок тощо*.

Росяна краса

Вихователь. Що вранці блищить на пелюстках квітів?

Загадка на допомогу

Зоря лугом ходила,
Всі прикраси погубила:
Як перлина кожна,
А підняти не можна.

(Роса).

Запитання до дітей

- ♦ Чому росу називають діамантовою?
- ♦ З чим можна порівняти росинки? (З перлинками, сльозинками, намистинками, срібними горошинками, скляними кульками тощо).
- ♦ Як ви розумієте вислів "сонце росу випиває"?
- ♦ Розгляньте росинку на стебельці трави чи на пелюстці квітки. Якими словами можна описати гру світла у краплинах?

* Фото і назви квітів, згрупованих за кольорами, можна знайти у журналі "Джміль", 2015, №3 (рубрика Психологічна вітальня, присвячена квітковій кольоротерапії). — Прим. ред.

(Світиться, виблискує, сяє, міниться, мерехтить тощо).

Вихователь. Придивіться уважно: невеликі, трохи приплюснуті росинки здаються сріблястими, якщо на них дивитися збоку. А якщо заплющити одне око, можна побачити справжню симфонію барв: спочатку спалахне блакитний колір, за ним зелений, а потім жовтий, жовтогарячий і червоний. Ось яка мерехтлива росинка!

А хто помітив, як змінює роса забарвлення поверхні, на якій вона лежить? Крапелька води немов "з'їдає" колір із зеленого листочка або блакитної квітки. Роса надає їм м'якого сіруватого відтінку. Усі теплі кольори (червоний, жовтий, жовтогарячий, жовто-зелений) росинка робить ще помітнішими. А вчені говорять навіть про те, що без краплинки ніколи не вдасться побачити справжнього кольору гвоздики або ж троянди.

Складімо разом казочку "Квітка і росинка".

На що схожі квіти?

Вихователь. Придивімося до форми літніх квітів. Які з них схожі на кульки, зірочки, сонечко, сердечко, свічку, парасольку, ліхтарик, дзвіночок? Придумайте власні порівняння.

Загадки на допомогу

- ♦ У траві росистій
Ліхтарик золотистий
Світив і враз потух —
Перетворивсь на пух.
(Кульбаба).
 - ♦ Стебельце —
шершава драбинка,
Серединка — чорна вуглинка,
Пелюстки блискучі, як лак.
Ця квітка червона — то... (мак).
 - ♦ На просторах поля золотого
Злегка сині зірочки тремтять.
Мов шматочки неба голубого,
Виграють, виблискують, горять.
(Волошки).
 - ♦ Виросли у лузі
Сестрички маленькі.
Очки — золотії,
А вії — біленькі.
(Ромашки).
 - ♦ Стою стрункий, високий
В зелених шатах я
І золотом оздоблена
Голівонька моя.
(Соняшник).
- Вихователь.** Придумайте казку про те, як Сонце подарувало Соняшнику золоту корону.

Квітковий бал

Вихователь. Завітаймо у літній садок. Яких тільки квітів тут немає! Справжнє свято літніх барв. Яке забарвлення мають

Фотоконкурс «Наші діти»

Ти поглянь, що за диво-краса —
Мерехтить на пелюстці роса!

тройанди, гвоздики, флокси, гладіолуси? (Відповіді дітей).

Як ви гадаєте, чи є характер у квітів? (Відповіді дітей). Чи залежить він від кольору? Як, наприклад, відрізняються за характером червона і біла тройанди? (Можливий варіант суб'єктивних асоціацій: червона тройанда — яскрава, сильна, рішуча, святкова, горда; біла тройанда — ніжна, чиста, лагідна, замріяна тощо).

Придумаймо казочку “Чому тройанда колюча”.

Уявіть, що ви потрапили на квітковий бал. У святковому хороводі

можна побачити всі квіти літа. Як ви уявляєте собі вбрання і поведінку кожної красуні? Пофантазуйте на цю тему.

А тепер оголошуємо конкурс літніх квітів. (Діти — члени конкурсного журі. Вони присуджують квітам призи та почесні звання: найніжнішої, наймилішої, найскромнішої, найвеличнішої, найпишнішої, найповажнішої, найсміливішої, найтендітнішої (з обов'язковим обґрунтуванням)).

На завершення нашої подорожі придумаємо оповідання “Квіткова усмішка літа”.

Література

1. Клепко С. Ф. Філософія освіти в європейському контексті / С. Ф. Клепко. — Полтава: ПОІППО, 2006.

2. Тарасенко Г. С. Відкрийте дітям дивосвіт природи: поради для батьків з виховання душі і серця дитини / Г. С. Тарасенко. — Вінниця, 2008.

3. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. — М.: Смысл, 2001.